

Civilizačný prínos našej epochy pre život a rozvoj dieťaťa nie je vonkoncom taký jednoznačný, ako sa všeobecne súdi. Podľa zistení Detského fondu OSN (UNICEF) žije aj dnes v rozvojových krajinách okolo 350 miliónov detí pod úrovňou ich základných životných potrieb vo sfére výživy, zdravotníckej starostlivosti, výchovy a vzdelávania a asi 40 miliónov detí trpí neprimeranými pracovnými povinnosťami.

Sociálna situácia detí neposkytuje však dnes dôvody k spokojnosti ani v hospodársky vyspelých kapitalistických krajinách. Do života detí v nich nepriaznivo zasahujú sociálne nezvládnuté účinky technického rozvoja, prehlbujúce sa rozdiely v materiálnom postavení obyvateľstva, narastajúce sociálne proti-rečenia, rasová a národnostná neznášanlivosť, rozklad sociálno-politických inštitúcií a úpadok kultúrnych hodnôt.

Iba v socialistických krajinách sa podarilo odstrániť vďaka revolučnej pre-stavbe spoločnosti hlavné prekážky nerušeného a šťastného rozvoja príslušníkov najmladšej generácie. Socialistická spoločnosť prevzala na seba úlohu garan-ta základných istôt dieťaťa a včlenila starostlivosť o deti pevne do systému svojej sociálnej, zdravotnej, školskej a kultúrnej politiky. Dynamický rozvoj všetkých štruktúr socialistickej spoločnosti, ktorý v súčasnosti pretvára pova-hu rodinných, príbuzenských, sociálnych, kultúrnych a sídelných ľudských vzťahov, bezprostredne ovplyvňujúcich život dieťaťa, robí však zo starostli-vosti o dieťa aj v socialistickej spoločnosti vysoko aktuálnu úlohu orgánov spoločenského riadenia. Závažné zmeny v sociálnom postavení a situácii dieťa-ťa vyžadujú od nich, aby venovali zvýšenú pozornosť podmienkam nerušené-ho telesného, duševného a sociálneho vývinu dieťaťa, jeho personalizácii, so-cializácii a postupnému rozvíjaniu jeho životného procesu.

Nerušený život a šťastná budúcnosť detí súvisí dnes vo všetkých častiach sveta nerozlučne so sociálnym pokrokom krajín, v ktorých žijú, s uvoľnením medzinárodného napätia vo svete a so zachovaním svetového mieru. V tomto zmysle sú otázky dieťaťa priamo späté s celkovou medzinárodnou situáciou súčasného sveta a ako také sa oprávnene stávajú predmetom pozornosti aj svetovej verejnosti a medzinárodných organizácií.

Pokrok vo výskume otázok dieťaťa nepredpokladá však dnes len ďalšie pre-hlbkovanie analytických smerov ich výskumu. Nahromadenie rozsiahleho empi-rického materiálu vedami zaoberajúcimi sa dieťaťom umožňuje a stále nalieha-vejšie aj vyžaduje obrátenie pozornosti k syntetickým otázkam života dieťaťa, ktoré neposkytujú len ucelenejší obraz o jeho sociálnom postavení a vývine, ale aj bezprostrednejšie východisko formulácie cieľov sociálnej starostlivosti o najmladšiu generáciu. K okruhu takýchto syntetických otázok výskumu dieťaťa patria najmä sociálne súvislosti života dieťaťa, spoločenské podmien-ky jeho života, jeho sociálne postavenie, situácia a rozvoj, socializácia, for-movanie jeho životných aktivít a proces integrácie jeho spôsobu života.

1. Spoločenské podmienky života dieťaťa a starostlivosť o jeho rozvoj

Rozvoj životného procesu dieťaťa, jeho spoločenské formovanie a kultivácia prebiehajú v socialistickej spoločnosti v kvalitatívne nových podmienkach, ktoré vytvárajú aj nové možnosti obsahového rozvoja životných aktivít dieťaťa, ich lepšieho zosúladenia so záujmami spoločnosti aj s potrebami samého dieťaťa.

Vybudovanie socialistickej spoločnosti nezmenilo len povahu spoločenských podmienok detského života a zmysel ich pôsobenia na dieťa, ale aj ich formálnu štruktúru. Vznikol celý rad nových sociálnych inštitúcií, prostredníctvom ktorých vzrastá uvedomelá kontrola spoločnosti nad pôsobením spoločenských podmienok na deti a stále viac sa zužuje sféra pôsobenia živelných vplyvov.

Cieľavedomá sociálna starostlivosť o deti stáva sa tak v socialistickej spoločnosti neodmysliteľnou sociálnou funkciou spoločenských podmienok vo vzťahu k najmladšej generácii, ktorá je spoločnosťou na rôznych úrovniach sústavne sledovaná a regulovaná. Za úspechy, ktoré sociálna starostlivosť o deti zaznamenala za tri desaťročia socialistickej výstavby, vďačí jednoznačnej politickej podpore orgánov spoločenského riadenia, veľkorysému materiálnemu zabezpečeniu a premyslenej koncepcii, ktorá zásadné zmeny v sociálnej situácii dieťaťa podmieňuje komplexným riešením jeho životných problémov. Socialistická starostlivosť o deti si pritom nestavia za cieľ iba zlepšenie materiálneho postavenia detí v spoločnosti, ale uplatňuje v rastúcej miere požiadavky smerujúce k zlepšeniu všetkých sociálnych podmienok ich fyzického, duševného a sociálneho rozvoja.

Prudký rozvoj spoločenskej starostlivosti o dieťa priniesol dnes ako jeden zo svojich základných problémov potrebu novo upresniť hranice účelnej delby úloh medzi spoločnosťou a rodinou všade tam, kde sociálne zmeny v uplynulých rokoch posunuli, alebo spochybnili jej priebeh. Postoj verejnosti k nastoleným zmenám nie je pritom vonkoncom jednoznačný. Zatiaľ čo v zdravotníctve, školstve, rekreačnej sfére je starostlivosť spoločnosti viacmenej jednoznačne akceptovaná, vyskytujú sa v iných oblastiach protichodné postoje viazané úzko na sociálne postavenie rodičov.

Oproti rozšíreným predstavám, exploatovaným aj buržoáznou propagandou, nie je socialistická spoločnosť — v poslednom rade aj z ekonomických príčin — nijako zainteresovaná na umelom obmedzovaní a zužovaní zodpovednosti rodiny za životný rozvoj dieťaťa tam, kde je rodina schopná sama zabezpečovať optimálne podmienky tohto rozvoja. Jednoduchá úvaha však prezrádza, že s rastom veku dieťaťa zatažuje zabezpečovanie jeho životných potrieb stále viac možnosti rodiny a že uspokojovanie celého radu vývinových potrieb dieťaťa je mysliteľné len prostredníctvom spoločenských zdrojov. Starostlivosť socialistickej spoločnosti o deti, ako to zdôrazňuje aj zákon o rodine z roku 1963, si teda v žiadnom prípade nekladie za cieľ nahradiť základnú starostlivosť, akú deťom poskytuje rodina, ale túto starostlivosť doplniť a rozvinúť.

Starostlivosť spoločnosti o dieťa je opodstatnená najmä v tých prípadoch, v ktorých sa situácia samej rodiny stáva prekážkou uspokojivého plnenia jej základných funkcií. Pomoc, ktorú v súvislosti s tým poskytuje spoločnosť postihnutým, neúplným, alebo materiálne slabým rodinám, treba pokladať za krajné situácie, v ktorých intervenuje do podmienok rozvoja dieťaťa.

Rozhodujúci dôvod záujmu sociálnej politiky socialistického štátu o deti

však súvisí s tým, že si vo vzťahu k nim kladie čoraz náročnejšie ciele, predpokladajúce okrem iného aj ďalší rast podielu spoločenských zdrojov na uhrádzovaní materiálnych nákladov starostlivosti o dieťa a rast sociálnych služieb poskytovaných spoločnosťou priamo dieťaťu.

Základnou zásadou socialistickej sociálnej politiky vo vzťahu k dieťaťu je maximálne zvýhodňovanie jeho sociálnej situácie. Rôznymi formami pomoci, zahŕňajúcimi poskytovanie peňažných dávok, daňové úľavy, priame formy materiálnej pomoci a rôzne sociálne služby, uvoľňuje štát determinatívne väzby dané konkrétnym sociálnym postavením detí a zlepšuje ich sociálnu situáciu nad úroveň situácie dospelých príslušníkov rodiny. Vychádza pritom zo skutočnosti, že deti predstavujú sociálne najzraniteľnejšiu zložku populácie a že v detstve sa zakladajú trendy fyzického, psychického a sociálneho rozvoja osobnosti, smerovanie celoživotnej dráhy jednotlivca a povaha jeho vzťahov k spoločenskému celku, ktoré v súhrne tvoria podstatné subjektívne faktory budúceho vývinu spoločnosti.

V súčasnosti sa rozhodujúca časť pomoci spoločnosti deťom realizuje prostredníctvom rodiny. Súvisí to s tým, že rodina má najpresnejšiu predstavu o životných potrebách dieťaťa, eviduje ich v ich vývinovej kontinuite a je tiež schopná ich najvšestrannejšie a najefektívnejšie uspokojovať. Ako bezprostredná a najužšia skupina detského života je rodina bezpochyby najkompetentnejším subjektom rozhodovania o účelnom užití prostriedkov, poskytovaných spoločnosťou v prospech dieťaťa.

Súčasne s tým je však potrebné zdôrazniť spoločenský charakter týchto prostriedkov, s ktorým súvisí aj právo spoločnosti sledovať, či sa v rodine ozaj vynakladajú v záujme dieťaťa. Ako je známe, v Československu bolo potrebné prijať v tejto súvislosti niektoré opatrenia, nahrádzajúce v morálne narušených rodinách finančnú pomoc priamou materiálnou pomocou deťom, realizovanou prostredníctvom príslušných odborov národných výborov.

Napriek tomu ostáva pomoc poskytovaná deťom socialisticou spoločnosťou prostredníctvom rodiny vo forme dávok základnou formou tejto pomoci vôbec. Dôvera preukazovaná tým rodine, súvisí so snahou spoločnosti všemožne upevniť jej postavenie v systéme spoločenských vzťahov ako jednej zo základných zložiek výstavby sociálnej štruktúry obyvateľstva a dôležitej inštitúcie jeho populačnej reprodukcie.

Význam rodiny ako primárnej skupiny vývinu dieťaťa sa plne doceňuje aj v ďalších, morálnych a právnych súvislostiach. Zodpovednosť rodiny za rozvoj a výchovu dieťaťa sa v socialistickej spoločnosti upevňuje tým, že sa jej referenčným subjektom stáva sama spoločnosť. V IV. článku zákona o rodine sa v súvislosti s tým stanoví výslovné: „Rodičia sú zodpovední za všestranný duševný a telesný rozvoj svojich detí a osobitne za ich riadnu výchovu tak, aby sa upevňovala jednota záujmov rodiny a spoločnosti“. Daný článok tým ustanovuje nárok dieťaťa na všestrannú starostlivosť rodiny v súlade so záujmami spoločnosti ako jeho občianske právo, ktorým disponuje od svojho narodenia.

Jednota rodiny a socialistickeho štátu ako dvoch dôležitých inštitúcií výchovy a socializácie dieťaťa nachádza svoj výraz v tom, že dieťa sa stáva občanom štátu spolu s tým, ako sa stáva členom rodiny, a starostlivosť oboch ho sprevádza v rôznych súvislostiach, ale v duchu zblížujúcich sa cieľov od jeho narodenia. Povinnosti štátu ako predstaviteľa spoločnosti upresňuje v tomto smere ďalší, V. článok citovaného zákona, v ktorom sa hovorí: „Spoločnosť dbá o výchovu detí a uspokojovanie ich hmotných a kultúrnych potrieb, stará sa o nich a chráni ich prostredníctvom štátnych orgánov, spoločenských organizácií, školy, kultúrnych, osvetových a zdravotníckych zariadení“. Starostlivosť

spoločnosti o deti sa v tomto článku teda vymedzuje ako jej komplexná zodpovednosť za ich rozvoj, a to najmä v tých prípadoch, ktoré vychádzajú za rámec inštitucionálnych možností rodiny.

Priebeh reálnej hranice medzi socializačnou kompetenciou rodiny a štátu je v súčasnosti v pohybe. Súvisí to s tým, že jedna aj druhá inštitúcia upresňuje svoj podiel zodpovednosti za rozvoj detí v procese realizácie čoraz zložitejších a náročnejších úloh výchovy a socializácie najmladšej generácie, ktorý objektívne zospoločensťuje mnohé otázky starostlivosti o dieťa pokladané doposiaľ za výhradnú sféru pôsobnosti rodiny. Stanoviť presne tendencie tohto procesu nie je vonkoncom jednoduché. Ako v súvislosti s tým poznamenáva L. Pisca, „... proces určitého ‚zospoločensťovania‘, predtým vnútorrodinných záležitostí je proces kontinuálny, jeho smerovanie však nemožno úplne presne odhadnúť“ [Pisca 1977: 179].

Podľa všetkého bude úloha spoločnosti vzrastať predovšetkým pri riešení osobitných sociálnych situácií dieťaťa, v prípade jeho postihnutia či ohrozenia mimosociálnymi aj sociálnymi faktormi. Ďalej bude vzrastať materiálna starostlivosť spoločnosti o deti v súvisi s celkovou tendenciou socialistickej spoločnosti k „... obmedzovaniu miery závislosti uspokojovania potrieb jednotlivca na situácii v jeho rodine“ [Šolcová 1976: 117]. Váha spoločnosti sa bude výraznejšie prejavovať aj v oblasti výchovnej starostlivosti o deti, a to najmä pri utváraní svetonázorovej, morálno-politickej a profesionálnej orientácie dieťaťa a pri harmonizácii čiastkových výchovných vplyvov v záujme všestranného rozvoja jeho osobnosti, pri stimulácii a uspokojovaní jeho rozvojových potrieb a podobne.

V dôsledku toho bude spoločenská starostlivosť o deti nadobúdať čoraz komplexnejší charakter a bude tiež ako všeobecný referenčný rámec rodinnej starostlivosti stále hlbšie ovplyvňovať jej charakter. V súvislosti s tým sa dá v budúcnosti očakávať oveľa užšia prepojenosť medzi rodinnou socializáciou dieťaťa a jeho socializáciou v spoločenských organizáciách, ako aj podstatne hladší prechod od socializácie dieťaťa k socializácii mladistvých, ktorý dnes ešte nastoluje niektoré sociálne problémy.

Pozitívne výsledky dosiahnuté v spoločenskej starostlivosti o dieťa v socialistickom Československu v uplynulých rokoch potvrdzujú nerozlučnú spätosť jej účinnosti so socialistickým charakterom spoločenského systému, ktorý revolučným pretvorením podmienok spoločenského života otvoril cestu k zásadnému zlomu v starostlivosti spoločnosti o jej najmladších príslušníkov. Na rozdiel od čiastkových charitatívnych opatrení, aké sa praktizovali v kapitalistickom Československu, predstavuje dnes socialistická starostlivosť o dieťa ucelenú, koncepcne budovanú a rozvíjanú sústavu, ktorá k deťom pristupuje ako k subjektom nezadateľných občianskych práv. Na uplatnenie týchto práv vynakladá socialistická spoločnosť čoraz väčšie materiálne prostriedky a zabezpečuje ich realizáciu cieľavedomou činnosťou vo všetkých hlavných rezortoch spoločenského riadenia. V pozadí toho všetkého stojí vedomie, že starostlivosť o deti je jedným z popredných humanistických cieľov sledovaných socializmom, v ktorom sa prakticky prejavuje vzťah spoločnosti k budúcim nositeľom jej rozvoja.

2. Životný proces dieťaťa a špecifickosť jeho integrácie

Potreba spoločenskej starostlivosti o deti úzko súvisí s dynamickým charakterom ich sociálnej situácie. Faktory, ktoré vnášajú do sociálnej situácie dieťaťa zmeny, nesúvisia len s prudkou dynamikou rozvoja socialistickej spoloč-

nosti, ale predovšetkým s telesným a psychickým vývinom samých detí. Sociálna starostlivosť o deti je v tomto zmysle funkciou dvoch nezávislých premenných: spoločenských podmienok života dieťaťa a jeho veku. Spoločenské podmienky v širšom zmysle sú pritom rámcom konkrétneho prejavu starostlivosti spoločnosti o životné potreby dieťaťa a v tomto smere je príznačné, že až v socialistickej spoločnosti sa otvorili možnosti komplexnej starostlivosti o dieťa na všetkých stupňoch jeho vývinu.

Neschopnosť dieťaťa samostatne uspokojovať základné a tým skôr rozvojové potreby je dlhodobou charakteristikou kojenectva a detstva, ako východiskových vekových pásiem ľudského života. Životná závislosť dieťaťa na starostlivosti dospelých presahuje však v mnohých kultúrnych a sociálnych parametroch aj do ďalšieho vekového pásma: mladosti.

Fenoméni nesamostatnosti vyvíjajúceho sa ľudského jedinca, ktorý ho stavia do závislosti na životnej aktivite dospelých, má okrem biologických aj sociálne determinanty a nemenej závažné sociálne účinky. „Dlhé vysadávanie v hniezde“, ako ho nazval Bertalanffy, je jedným zo závažných predpokladov formovania sociability jednotlivca a podmienkou jeho ďalšej vývojaschopnosti. Závislosť na druhých je jedným z dôležitých predpokladov úspešnosti socializačnej prípravy dieťaťa a reálnou základňou jeho ochoty osvojovať si kultúrne vzory životných činností.

Povaha osobnej závislosti detí na dospelých a hlavne rodičoch sa prirodzene mení na každom stupni vývinu dieťaťa a je sama jednou z charakteristík týchto stupňov. V súčasnej psychológii a sociológii dieťaťa existuje viacero vekových typológií detstva, podľa toho, ktoré stránky vývinu dieťaťa sa stavajú do popredia. Uprednostnenie somatických hľadísk vyúsťuje napríklad v nasledujúcu typológiu vývinu dieťaťa: prednatálne obdobie, novorodenec (10–14 dní po pôrode), batola (14 dní až 2 roky), rané detstvo (2 až 6 rokov) a neskoré detstvo (6 až 13 rokov) [Hurlock 1972: 41]. Ak položíme dôraz na rozvoj psychických funkcií dieťaťa, dostaneme do istej miery pozmenený obraz. Vývinové štádiá budú o niečo posunuté a aj celková veková hranica detstva sa odsunie až k 15 rokom. Ešte k väčšiemu posunu dôjde, ak v typológii budeme vychádzať zo sociálnych hľadísk vývinu dieťaťa.

Napriek ťažkostiam pri stanovení jednotlivých štádií a zjednocovaní rozličných hľadísk etapizácie vývinu dieťaťa, má vymedzenie týchto štádií značný význam pre pochopenie kvalitatívnej odstupňovanosti schopnosti dieťaťa k samostatnému chovaniu a s ňou súvisiacich zmien v jeho celkovom životnom procese.

Oproti životnému procesu dospelých vnáša nesamostatnosť dieťaťa do jeho života rad špecifických čít. Keďže jeho subjektom nie je sformovaná, ale iba sa formujúca osobnosť, vyznačuje sa značnou nerovnovážnosťou, náhlým prechodom od jedných životných vzorov k druhým, neúplnosťou a neustálenosťou životných orientácií, výkyvmi v intenzite vyvíjaných činností a pod.

Ako súbor rozličných životných aktivít je životný proces dieťaťa z hľadiska uspokojovania jeho životných potrieb nielen neúplný, ale aj značne neusporiadaný. Mnohé, v tom aj životne dôležité činnosti sa v ňom supľujú hrou, alebo sa s ňou preplietajú, z čoho vyplýva závislosť dieťaťa na starostlivosti rodičov aj v uspokojovaní základných životných potrieb. V kojeneckom veku je táto závislosť úplná a hoci sa s pribúdajúcim vekom postupne oslabuje a pozmenuje, nikdy celkom nezaniká.

Z tejto skutočnosti a z jej subjektívnych korelátov v psychike dieťaťa vychádza Eriksonova typológia štádií psychosociálneho vývinu človeka [Erikson 1956: 75] pri vymedzení prvých piatich štádií duševného a sociálneho vývinu

dieťaťa. Tieto štádiá schematizujú vývin dieťaťa až po dospievanie ako proces postupného prekonávania vzostupných vývinových kríz. Erikson chápe tieto krízy ako konflikty odlišných životných orientácií v duševnom a sociálnom živote dieťaťa, pričom vývinový pohyb sa nerealizuje iba v úrovni ich náročnosti, ale aj v podstatnosti sféry ich prejavu. Ako batola sa dieťa zmieta medzi pocitmi dôvery a nedôvery, v ranom detstve v ňom zápasí snaha po samostatnosti s hanbou a pochybnosťami, v hravom veku iniciatíva s pocitmi viny, v školskom veku podnikavosť s ľahostajnosťou a v procese dospievania napokon úsilie po osobnej totožnosti s jej rozplývaním. Pozitívnym prekonaním tejto poslednej krízy a dosiahnutím uvedomenia vlastnej osobnosti stáva sa podľa Eriksona mladý človek dospelým členom spoločnosti, schopným samostatne riešiť životné problémy a preberať sociálne záväzky.

Prednosťou tejto schémy je jej probabilizmus, skutočnosť, že reálny vývin dieťaťa podmieňuje využitím istých možností a nechápe ho teda ako vopred určený. Súčasne však Eriksonova schéma vývoja dieťaťa zužuje životné problémy, ktoré musí dieťa úspešne zvládať len okruhom vnútornej psychickej sféry dieťaťa a nevenuje pozornosť vonkajším podmienkam a praktickým životným úlohám, ktoré musí dieťa riešiť.

K výpovednej hodnote danej schémy však treba mať aj ďalšie kritické výhrady. Jej psychoanalytické východiská príliš zjednodušujú pohľad na psychickú sprostredkovanosť sociálneho vývinu dieťaťa, v dôsledku čoho sa sociálny vývin chápe ako jednoduchá objektivizácia psychického vývinu. Eriksonova typológia preto tiež postráda akýkoľvek zmysel pre parametre reálnej spoločnosti, jej triednu diferenciáciu, charakter v nej prebiehajúcich procesov a jej konkrétny vývinový stupeň. V súvislosti s tým je napokon problematické aj samo rozvrhnutie štádií vývinu detí a mladistvých a ich časové vymedzenie, pokiaľ sa chápu len ako funkcia veku jednotlivca a neberie sa v úvahu ich obsahová sociálna sprostredkovanosť.

Typické životné úlohy, ktoré musí dieťa postupne zvládať v priebehu svojho vývinu, nemožno konštituovať na základe aprioristických psychologických hľadísk, ale iba cestou analýzy empirického poznania reálnej sociálnej situácie detí v konkrétnej sociálnej skutočnosti. Podstatu sociálneho rozvoja detí tvorí progresívne zvládanie čoraz zložitejších úloh ich reálneho života, z ktorého pramenia rozhodujúce impulzy aj pre ich psychosomatický rozvoj a nie naopak. Preto treba považovať sociálne hľadisko za rozhodujúci aspekt syntetickej typizácie života dieťaťa a spolu s tým aj za kritérium pre posudzovanie zmien v povahe a tempe jeho telesného a duševného vývinu.

Zo sociálneho hľadiska sa javí sociálny rozvoj dieťaťa ako pokrok v jeho integrácii do spoločenského systému. Sociálny rozvoj dieťaťa musí mať takýto eufunkčný zmysel, ak má byť pozitívnym prínosom aj pre život dieťaťa. Musí obohacovať repertoár praktických sociálnych činností dieťaťa, rozvíjať jeho sociálne postoje a rozširovať okruh jeho sociálnych vzťahov.

Rozvoj praktických životných prejavov dieťaťa — jeho činností — je hlavnou hybnou silou rozvoja jeho osobnosti. Obvyklá predstava, spájajúca zaradenie mladistvých do spoločenského celku priamo s predpokladom integrácie ich osobností, však obchádza dôležitú sprostredkujúcu úlohu, akú hrá v ich súvislosti integrácia praktických životných činností dieťaťa. Skutočnosť, že sa dieťa nachádza v subpersonálnej fáze ontogenézy, že jeho osobnostný vývin nie je ukončený, pôsobí ako hlavná prekážka ucelenosti jeho životných činností. A neúplnosť a nesúvislosť týchto činností sa nevyhnutne uplatňuje ako prekážka jeho plného začlenenia do funkčných procesov spoločenského života. Zákaz detskej práce a vznik socializačných mechanizmov v spoločnosti je ná-

zornou ilustráciou toho, že predčasné uzatvorenie okruhu životných činností jednotlivca podlamuje možnosti jeho osobnostného rozvoja a že, naopak, stimulácia tohto rozvoja a jeho predĺženie až do ukončenia dospievania bráni ustáleniu životnej činnosti mladistvého v ucelený reprodukčný cyklus.

Za týchto okolností nie je možné hovoriť o „spôsobe života“ dieťaťa bez výhrad, ozrejmujuúcich podstatný významový posun, ku ktorému v prípade uplatnenia tohto pojmu dochádza. Aj keď v životnom procese dieťaťa možno nájsť mnohé pravidelnosti a opakovania, nie sú dostatočným dôvodom k aplikácii pojmu spôsob života v jeho pôvodnom význame. Životný proces dieťaťa predovšetkým nezahŕňa prácu ako podstatný predpoklad životnej reprodukcie jednotlivca a dieťa je v tomto smere závislé na životných činnostiach dospelých. Jednotlivé životné činnosti dieťaťa netvoria už z tohto dôvodu plne integrovaný celok. A napokon, neukončený proces formovania osobnosti dieťaťa otvára jeho životný proces vonkajším regulatívnym vplyvom dospelých nahrádzajúcim v odstupňovanej miere uvedomelé osobnostné východisko jeho životných činností.

Životný proces dieťaťa je teda vždy v tej či onej miere usmerňovaný dospelými a v tomto zmysle je vhodnejšie hovoriť o formovaní spôsobu života dieťaťa, o jeho postupnej výchovnej integrácii, možno aj o „spôsobe života“ v zúženom objektívnom, ale rozhodne nie v jeho pôvodnom plnom zmysle ako osobnostne sprostredkovaného uceleného životného prejavu jednotlivca.

V integrácii a formovaní životného procesu dieťaťa hrá rozhodujúcu úlohu rodina a v jej rámci — matka. Súvisí to nielen s bezprostrednosťou emocionálnych väzieb medzi matkou a dieťaťom, ale aj s rozhodujúcim významom materskej starostlivosti pre uspokojovanie základných životných potrieb dieťaťa a s dĺžkou času, ktorý s ním matka trávi.

Vzrastajúca zamestnanosť žien a záujmy ich profesionálneho uplatnenia stávajú sa dnes činiteľom, ktorý začína kolidovať s výchovnou a socializačnou funkciou ženy v rodine a zauzľujú jeden z najzávažnejších súčasných problémov formovania životného procesu a osobnosti dieťaťa. Na jednej strane sa vo verejnosti prehlbuje vedomie dôležitosti sústredenej výchovnej starostlivosti matky o dieťa v predškolskom veku pre pozitívne ovplyvnenie celého jeho ďalšieho vývinu. Ako ukazuje A. N. Leont'jev „...v predškolských rokoch vývinu dieťaťa sa zaväzujú prvé uzly, ustanovujú prvé súvislosti a vzťahy, ktoré vytvárajú novú, vyššiu jednotu subjektu — jednotu osobnosti. Obdobie predškolského detstva je preto také dôležité, že je obdobím takéhoto faktického utvárania sa psychologických mechanizmov osobnosti“ [Leont'jev 1948: 4].

Na druhej strane je zrejmé, že rast zamestnanosti žien je nevyhnutnou podmienkou intenzívneho rozvoja socialistickej spoločnosti a významným predpokladom dovŕšenia procesu sociálnej emancipácie žien, od ktorého spoločnosť a ani samé ženy nemôžu a nebudú ustupovať.

Výskumy uskutočnené A. G. Charčevom a S. I. Golodom ukázali, že sa zamestnanosť ženy a rast jej profesionálnej kvalifikácie odrážajú na jej socializačnej funkcii v rodine dvojakým spôsobom. Pracovné úspechy a zvýšená spoločenská prestíž pracujúcej matky rozvíjajú jej vedomostné horizonty a upevňujú jej prestíž aj ako subjektu socializačného pôsobenia na dieťa. Súčasne s tým však oslabujú fyzické a duševné sily matky a zmenšujú časový fond, v ktorom sa môže venovať dieťaťu [Charčev-Golod 1971: 89, 96].

Zamestnanosť žien teda rozhodne nie je len negatívnym činiteľom plnenia socializačnej funkcie matky, ako sa bežne usudzuje. Jej negatívny dopad je možno účinne znížiť účelnou úpravou pracovnej doby matiek, zavedením

funkčných úľav v práci v súvislosti s plnením ich materských povinností, rozvojom služieb a racionalizáciou domácich prác.

V rámci starostlivosti o dieťa nadobúda matka rozsiahly vplyv na formovanie jeho životných hodnôt a orientácií. Vplyv matky je spravidla kompetentný pri formovaní základných životných postojov a orientácií dieťaťa, najmä v morálnej sfére, ale jeho kompetentnosť klesá pri utváraní náročnejších orientácií, profesionálnych, sociálno-politických a svetonázorových.

Pri výskume vplyvu matky na formovanie profesionálnych orientácií dieťaťa prejavilo sa dokonca vzdelanie matky ako limitujúci faktor voľby vhodného povolania dieťaťa nadradovaním prestížnych zreteľov nad zreteľ jeho schopností [Charčev-Golod 1971: 98—100].

Pri formovaní týchto orientácií, sprostredkujúcich dieťaťu úspešný vstup do širšieho spoločenského prostredia za hranicami rodiny, presúva sa socializačná kompetencia na otca a na spoločenské inštitúcie. Tento posun súvisí s väčšou mierou angažovanosti otca vo vzťahoch spoločenského systému a so špecifickosťou socializačného zamerania príslušných inštitúcií. V istom zmysle stupňuje dnes práve zamestnanosť ženy účasť otca na socializácii dieťaťa tým, že ho vťahuje do celkovej starostlivosti o dieťa ako prvoradého pomocníka ženy.

Osobitným problémom vzrastajúceho podielu mužov na starostlivosti o dieťa sa dnes stáva sprostredkovanie pohľadne diferencovaných vzorov a noriem životných činností. Hoci sú prirodzene úlohy matky a otca v sprostredkovaní základných pohľadne profilovaných rol nezastupiteľné, zdôrazňuje sa v poslednej dobe stále viac význam krížových identifikácií detí s rodičmi. Znalosť a pochopenie logiky ženského chovania synom a mužského chovania dcérou má obrovský význam pre odbúravanie spoločenským vývinom prekonaných a funkčne neopodstatnených rozdielov v ženskom a mužskom spôsobe života a pre odstránenie potenciálnych zdrojov neporozumenia muža a ženy v manželskom živote. Zmeny, ktoré vnášajú do štruktúry a životného procesu súčasnej rodiny dynamické procesy rozvoja socialistickej spoločnosti, otvárajú rodinu čoraz viac vplyvom sociálneho prostredia, zrovnoprávňujú ženu s mužom a vyžadujú od nich maximum partnerského prístupu k spoločnému riešeniu životných problémov. Ak má rodina odolať tlaku vzrastajúceho počtu dezintegratívne pôsobiacich vplyvov, ktoré sa v minulosti kompenzovali na účet ženy, je potrebné už v detstve maximálne zbližovať vzory, projekty a stratégie života dievčat a chlapcov a rozširovať tak do budúcnosti priestor pre ich vzájomné životné porozumenie a kooperáciu.

Na formovaní životných činností dieťaťa sa prirodzene nezúčastňuje iba rodina a jej príslušníci — rodičia a blízki príbuzní. Zasahujú doňho významne najmä inštitúcie spoločenskej starostlivosti o dieťa, ktoré roztvárajú životné horizonty dieťaťa a postupne ho konfrontujú so širšími spoločenskými podmienkami jeho života. Ide predovšetkým o zariadenia predškolskej a školskej starostlivosti, ale aj o spoločenské, kultúrne, športové, zdravotné a iné inštitúcie a organizácie.

S pribúdaním veku dieťaťa a sociálnou expanziou jeho životných činností pripájajú sa k týmto spoločenským inštitúciám aj neformálne skupiny životného prostredia a vzrastá tiež vplyv masovokomunikačných prostriedkov. Vysoká miera nesamostatnosti dieťaťa najmä v najrannejšej a ranej mladosti stavia však rodinu spomedzi všetkých zmienených formatívnych faktorov detského života jednoznačne na prvé miesto, ktoré pozbýva až so vstupom dieťaťa do vekového pásma mladosti a s jeho dospievaním.

3. Miesto dieťaťa v spôsobe života dospelých

Skutočnosť, že deti menia prenikavým spôsobom život rodičov, je všeobecne známa. Vplyv detí na spôsob života dospelých za hranicami rodiny je menej doceňovaný, ale nemenej zjavný. V každej spoločnosti viaže k sebe detská časť jej populácie pozornosť časti dospelaj populácie, ktorá tvorí čoraz početnejšiu a špecializovanejšiu časť obyvateľstva. Deti však svojím vplyvom zasahujú nielen bezprostredný personál inštitúcií sociálnej starostlivosti, ale aj ostatných členov spoločnosti vo forme osobne i kultúrne sprostredkované komunikácie.

Vedomie, že deti v priebehu svojej socializácie vykonávajú spätný vplyv na dospelých nositeľov socializačného pôsobenia a že pri tom rozsiahle transformujú ich spôsob života, pokladá sa dnes za významný krok v rozvoji komunikačných základov teórie socializácie. „Namiesto unidirekcionálneho predpokladu, že iba rodičia ovplyvňujú deti,“ charakterizujú dosah tohto dnes všeobecne prijímaného názoru americkí psychológovia E. Hetherington a R. Parke, „sme konečne pochopili, že aj deti ovplyvňujú dospelých. Proces ovplyvňovania je jednoducho bidirekcionálny a v jeho rámci uskutočňujú dospelí i deti kontrolu jedni nad druhými. Každý, kto počul plakať dieťa o tretej v noci, jasne chápe, aký obrovský vplyv má dokonca najmenšie dieťa na svojich rodičov“ [Hetherington, Parke 1975: 3].

Dieťa vnáša závažné zmeny predovšetkým do spôsobu života svojich rodičov. Tým, že vyžaduje od nich opateru a starostlivosť, rozširuje ich životný proces o rad nových, časove značne náročných činností. Krmenie dieťaťa, hygienické a výchovné stránky starostlivosti o dieťa pohlcujú značnú časť časového fondu rodičov — u matky výrazne viac ako u otca — a vyžadujú si podstatné zmeny v ich spôsobe života a v štruktúre ich časového rozpočtu. Životné činnosti rodičov, zamerané doposiaľ na uspokojovanie ich vlastných životných potrieb, musia ustúpiť miesto činnostiam zameraným na potreby dieťaťa, čo sprevádzajú dialekosiahle hodnotové posuny v štruktúre ich osobnosti. Dieťa tak nezasahuje do spôsobu života rodičov len zvonka a okrajovo, ale tiež zvnútra, cez motivačné štruktúry ich osobnosti a to veľmi podstatným spôsobom. Tieto zmeny sa zákonite odrážajú aj vo vzájomných vzťahoch rodičov a v ostatných ich ľudských vzťahoch. Najmä adaptácia otcov na zmenené podmienky rodinného života je ťažká a jej zvládnutie predpokladá racionálne sprostredkovanie od neho požadovaných zmien.

Adaptáciu rodičov na zmeny, ktoré vnáša dieťa do ich života komplikuje navyše aj dynamický charakter životných potrieb dieťaťa, ktoré sú závislou premennou jeho veku. Aj keď sa s pribúdaním veku dieťaťa časť časového fondu absorbovaného starostlivosťou oňho postupne uvoľňuje a jej bremeno sa rozmiestňuje rovnomernejšie na pleciach oboch rodičov, vzrastajú opäť kvalitatívne nároky na prejavy rodičovskej starostlivosti vo špecifických smeroch. Starostlivosť o dieťa ostáva tak v priebehu celého detstva náročnou zložkou životného procesu rodičov, ktorá ďalekosiahle profiluje celý ich spôsob života.

Zmeny, ktoré vyvoláva vstup dieťaťa do života rodičov, prinášajú so sebou isté záťaž pre ich osobnosť a ich vzájomné vzťahy. Po zvládnutí pôvodných adaptačných ťažkostí však pôsobí dieťa veľmi pozitívne na funkčné zladenie životných činností členov rodiny a na jej celkovú integritu. Nezanedbateľnou stránkou tohto vplyvu dieťaťa na spôsob života jeho rodičov je jeho účasť na profilovaní rodinných rol oboch rodičov, vyhráňovaní socializačných funkcií matky a otca.

Tento aktívny vplyv dieťaťa na životný proces rodičov nám však nesmie zahmlievať celkové súvislosti socializačnej interakcie medzi dieťaťom a rodič-

mi a zastierať nám jej základný zmysel, ako sa s tým dnes stretávame v buržoáznej psychológii a sociológii dieťaťa.

Objavy genetickej sprostredkovanosti sociability dieťaťa a biologických faktorov procesu jeho učenia a socializácie prehľbili chápanie sociálneho charakteru dieťaťa, a to už na organickej úrovni jeho vývinu a v najranejšom veku. Ak sa však v súvislosti s tým tvrdí, že dieťa sa „... vo svojom živote už veľmi skoro správa sociálnym spôsobom, že socializuje druhých, zatiaľ čo je súčasne aj nimi v istom rozsahu socializované“ [Rheingold 1969: 780], preceňuje sa dosah sociability dieťaťa a zamieňa sa za jeho socialitu. Od tohto omylu je už len krok k dezinterpretácii nesymetrickej podstaty socializačného procesu a k oslabovaniu rozhodujúceho významu aktivity dospelých v socializačnej interakcii s dieťaťom. „Pri bližšom skúmaní“, relativizuje komunikačnú podstatu socializačného procesu uvedená autorka, „ukazuje sa socializácia ako vzájomný proces, ktorý vzbudzuje aktivitu jeho účastníkov na oboch stranách ich vzájomného vzťahu. Na danom mieste chcem obrátiť pozornosť na stranu dieťaťa a pokúsiť sa ukázať, že dieťa je viac ako len aktívnym účastníkom tohto procesu, že je v skutočnosti jeho primárnym hybateľom. Niet pochyb o tom, že rodičia sú už socializovaní. Aj oni započali život ako sociálne organizmy a v procese rastu boli predmetom pôsobenia sociálnych vplyvov. Avšak ten čiastkový aspekt socializácie, ktorý označujeme ako rodičovské chovanie — zodpovedná starostlivosť o dieťa — vstúpilo im samým až dieťa. Našou úlohou je povšimnúť si, ako postupne rastie vnímavosť rodičov na stimuly dieťaťa a ako ich toto vybavuje ‚dispozíciami, zručnosťami a vedením‘, prostredníctvom ktorých sa učia správať ako rodičia“ [Rheingold 1969: 782].

V celej tejto úvahe sa priam ilustratívne prejavuje redukcionizmus, príznakný pre prevládajúcu orientáciu teoretickej reflexie chovania človeka a ľudskej komunikácie v americkom myslení 60-tych rokov, ktorý abstrahoval od kvalitatívneho obsahu ľudského chovania a modeloval ho podľa organickej vzorov.

Nemožno sa čudovať, že sa dnes proti nemu obracia celý rad popredných vedcov na samom Západe, ktorí, ako napríklad K. Lorenz, vidia v sklone k „... vypúšťaniu veľkých častí relevantnej, organizovanej informácie“ [Lorenz 1974: 89] nemoc vedy, ktorá je jedným zo závažných duchovných faktorov dehumanizácie ľudského života v súčasnej buržoáznej spoločnosti. Lorenzova kritika redukcionizmu má bezprostredný vzťah k problematike formovania životného procesu a osobnosti dieťaťa. Redukcionizmom plodené komunikačné vzory, ktoré poškodzujú najmä subracionálne a verbálne väzby medzi dieťaťom a rodičmi, stávajú sa dnes závažnou prekážkou prenosu socializačnej informácie z rodičov na deti a mnohokrát dokonca pseudovedeckým zdôvodnením nedostatku záujmu niektorých rodičov o vývin ich detí. „Inými slovami“, zhŕňa svoje stanovisko Lorenz, „neveľká škoda, že dnešné deti trpia nedostatkom času svojich matiek a ich skepticizmom, je toho istého druhu ako hrubé poškodenie vyvolané hospitalizáciou, ktoré, ako ukázali presvedčivo práce Reného Spitzza, vyvolávajú syndrom nerozlišiteľný od psychotického autizmu. Ak naše deti budú autistické trebárs len v nepatrnom stupni, urobíme najnebezpečnejší prvý krok k dehumanizácii“ [Lorenz 1974: 90—91].

Z hľadiska utvárania životného procesu dieťaťa predstavujú psychicko-afektívne stránky socializačnej komunikácie dieťaťa a dospelých iba formálne predpoklady úspešného priebehu socializačného procesu. Jeho podstatným obsahovým predpokladom je pravda prenos sociálne závažných informácií a návykov spoločenského konania dieťaťa, ktorými disponujú dospelí. Z tohto hľadiska

socializačná interakcia detí a rodičov nikdy nie je a ani nemôže byť symetrická. Škody, ktoré na Západe a najmä v Amerike napáchala extrémna reakcia na puritánske výchovné predstavy a postoje v koncepcii „permitívnej výchovy“ [B. Spock], sú dnes dostatočne zjavné. Vplyv dospelých na deti je hlavným kanálom prenosu kultúrnych hodnôt spoločnosti na dieťa a z tohto obsahového hľadiska znamenajú akékoľvek snahy o „rovnocennosť“ v komunikácii detí a rodičov obrovskú hrozbu pre psychický a sociálnokultúrny rozvoj detských účastníkov komunikácie, pre sociálnokultúrnu fylogenézu človeka aj pre rozvoj spoločnosti. Teda aj na tejto úrovni spolunažívania detí a dospelých tvorí podstatu vzťahu dospelých k deťom starostlivosť o ich vývin vyplývajúca z celkovej existenčnej závislosti detí na dospelých.

Je prirodzené, že táto závislosť je najužšia a najhlbšia v prípade rodičov, s ktorými deti spája spoločný život v rodine ako v skupine ich bezprostrednej socializácie. Vzrastajúci vplyv na formovanie životného procesu a osobnosti detí nadobúdajú však dnes aj ostatní dospelí v tej miere, v akej sa v socialistickej spoločnosti otvárajú hranice rodiny spoločenským vplyvom a upevňuje sa jej jednota so spoločenským prostredím. Tento vývinový trend relativizuje aj rozlišovanie medzi vlastnými a cudzími deťmi a upevňuje všeobecnú platnosť dieťaťa ako jednej zo základných hodnôt spôsobu života dospelých.

Výchova dieťaťa a formovanie jeho životných činností v ucelený, vyvážený, pravidelný a zmysluplný životný proces je úlohou, ktorá v širokom rozsahu optimalizuje podmienky a možnosti jeho neskoršieho života ako plne rozvinutej osobnosti a samostatného spoločenského subjektu. V detstve existujú dnes rozsiahle nevyužitú možnosti výchovného formovania života a osobnosti dieťaťa s ďalekosiahlymi osobnostnými následkami a obrovským spoločenským efektom. Nevyužitost týchto možností súvisí prvorade s prudkou akceleráciou psychosomatického vývinu dieťaťa, rýchlo rozvíjajúcou jeho duševné schopnosti a nároky na výchovnovzdelávaciu komunikáciu. Zúčastňujú sa však na nej aj pretrvávajúce nedostatky vo výchovnovzdelávacom systéme, ktorý pomaly reaguje na akceleračné trendy vo vývine detí a málo vyťažuje výchovne ich životný proces za rámcom školy a vo voľnom čase. Potreba väčšej výchovnej angažovanosti rodiny vyplýva z predchádzajúcej analýzy rodičovskej starostlivosti o deti.

Cieľavedomé utváranie životného procesu detí je dôležitou úlohou medzigeneračného prenosu životných vzorov, foriem a celého spôsobu života generácií dospelých na našu najmladšiu generáciu.

Vo svetle toho nieje Medzinárodný rok dieťaťa príležitosťou len k ďalšiemu zlepšovaniu starostlivosti spoločnosti o rozvoj praktických životných prejavov detí, ale aj podnetom k plnému doceneniu významu praktickej socializácie detí a mládeže pre zabezpečenie medzigeneračnej kontinuity rozvoja socialistického spôsobu života v našej spoločnosti.

Literatura

- Erikson, E. H.: *The Problem of Ego Identity*. Journal of the American Psychoanalytic Association 1956, No. 4, pp. 56—121.
- Hetherington, E. M. — Parko, R. D.: *Child psychology*. New York, Mc Graw-Hill 1975.
- Hurluck, E. B.: *Child Development*. New York, Mc Graw-Hill 1972.
- Charčev, A. G. — Golod, S. I.: *Professionalnaja rabota ženščin i semja*. Leningrad, Nauka 1971.
- Leontjev, A. N.: *Psichičeskoje razvitiije rebyjonka v doškolnom vozraste. Voprosy psichologii rebyjonka doškolnogo vozrasta*. Moskva, Mysl 1948.

- Lorenz, K. Z.: *Vrozené základy učení. O biologii učení*. Praha, Academia 1974.
- Pisca, L.: *Sociálna politika a sociálne plánovanie*. Bratislava, Pravda — Sloboda 1977.
- Rezolúcia A/RES/31/169 prijatá Valným zhromaždením OSN „Medzinárodný rok dieťaťa“.
- Praha, Informačné ústredie OSN 1977.
- Rheingold, H. L.: *The Social and Socializing Infant*. Handbook of Socialization Theory and Research (Ed. by D. A. Goslin). Chicago, Rand Mc Nally and Co. 1969.
- Šolcová, M.: *Rodina a její funkce v socialistické společnosti*. Praha, Horizont 1976.

Резюме

И. Сухий. Ребенок и образ жизни

Тот факт, что ребенок находится в субперсональной фазе своего развития, воздействует как препятствие его полного включения в жизнь общества и полного развития его жизнедеятельности. Преждевременное замыкание круга жизнедеятельности развивающегося индивида ущемляет возможности развития его личности и, наоборот, более продолжительное развитие ребенка в процессе взросления замедляет процесс стабилизации жизнедеятельности молодого человека как целостного цикла воспроизводства.

Вследствие этого можно говорить об образе жизни в отношении к ребенку, лишь осознав существенный сдвиг в его значении, происходящий в таком случае. Хотя в процессе жизни ребенка имеет место много регулярностей и повторений, они не включают все виды жизнедеятельности, необходимые для самостоятельного воспроизводства существования в обществе индивида. Поэтому процесс жизнедеятельности ребенка не представляет собой полное в смысле воспроизводства, интегрированное целое. Незавершенность процесса формирования личности ребенка ведет к тому, что процесс жизни ребенка остается открытым широкой регулирующей интервенции взрослых, заменяющей в определенной мере отсутствие сознательного отправного момента в жизненных проявлениях ребенка.

Жизненный процесс ребенка всегда в сильной мере развивается под влиянием взрослых. В этом смысле более целесообразно говорить о постепенной воспитательной интеграции жизнедеятельности ребенка, о формировании его образа жизни, а если и говорить об «образе жизни», то следует иметь в виду суженный объективный, а не первоначальный смысл этого понятия как личностно опосредствованного комплексного проявления жизнедеятельности индивида.

Summary

J. Suchý: The Child and the Way of Life

The child's sub-personal phase of development obstructs his full social integration and development of life activities. A premature closure of the range of life activities specific to a developing individual pre-empted possibilities for fully-fledged personality development and, vice versa, an extension of this development in the process of growing up retards the drift towards stability in the adolescent's total reproduction cycle.

Consequently, all discussions concerned with the way of life in relation to the child must be based on the recognition of the major shift marking such contingencies. Despite the numerous regularities and recurrent aspects characterizing the child's development, such phenomena do not comprise all life activities essential for the individual's independent reproduction of social existence; with regard to reproduction, the child's life process does not constitute a complete, integrated whole.

The incompleteness of the formative process of the child's personality development bears witness to extensive regulatory adult intervention, a factor which stagewise acts as a substitute for the conscious personality-oriented starting point of the child's life manifestations.

As the child's life process is substantially regulated by adults, it seems more expedient to talk about a gradual educational integration of the child's life activities, i.e. the formation of his way of life. If employed, the 'way of life' concept should be used in the restricted, objective sense of the term and not in its original conceptual sense referring to the individual's personality-mediated integral life manifestation.